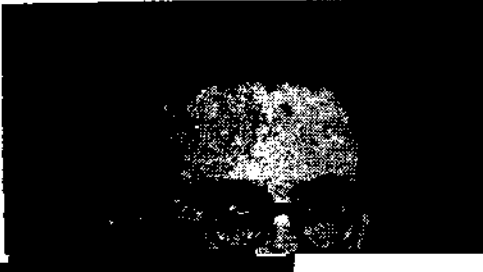

VII.

TERİMLER HAKKINDA

Yazan : Prof. RAGIP ÖZDEM

[Terim ve Gramer-Sentaks Komisyonlarında okunmuştur.]

Sayın Dilci Koldaşlarım,
Yeni yazı sisteminin kabulünden
Dördüncü Dil Kurultayı'nın toplandı-
ğı günlere kadar dil ıslahı işinde
güdülecek amaçlar, tutulacak esaslar
ve yürüncük yollar üzerinde gerek Dil

A. İÇTİMAİ-İDEOLOJİK ESASLAR

I — İnkılâp prensiplerimizin dilimize tatbiki

- 1 — Yeni Türkiye Cumhuriyetinin başardığı siyasi ve içtimai inkılâplar neticesinde bünyesi değişen milletimizin umumî hayat ve kültür sahasında en mühim bir organ ve vasıtası olan yazı dilinin de bu *bünyeye uygun olarak sistemli bir surette değiştirilmesi zaruridir*. Dil gibi içtimai bir müessesenin böyle bir müdahaleyle değiştirilmesi bunu - hukuk, iktisat ve saire gibi diğer muhtelif müesseselerinkine benzer bir yolda- *tabii gelişmesini kolaylaştıracak ve hızlandıracak tedbirler alınması demektir*.
- 2 — İnkılâbımızın ana prensipleri, başta gelen Cumhuriyetçilik haricinde lâiklik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve *-asrilik* mânasına olarak alabileceğimiz - *inkılâpçılık* olduğuna, dil de içtimai hayatın bir ifadesi bulunduğuna göre, birinciden sonraki bütün bu prensipleri dilimize de tatbik ederek bunu *lâikleştirmek, Türkleştirmek, devletleştirmek ve asrileştirmek* ihtiyacındayız.
- 3 — Dilimizi *lâikleştirmek*, bunu yeni yazının kabulünden evvel arzettiği İslâm-Şark medeniyetine mensup *ümme lisanı* halinden çıkarıp, asrımızda bütün dünyaya hâkim bir vaziyette bulunan Garbi Avrupa cihan medeniyetine bağlı bir *millet dili* haline getirmektir. Bunun zaruri neticesi de, prensip itibariyle, bu ümme lisanının az çok eskimiş *islâmi milletlerarası tâbirleri* yerine Garbin klâsik (Yunanca-Lâtince) *milletlerarası terimlerini* koymaktır. Fakat canlı bir uzviyet olan dilin, daha doğrusu, bunu yaşatan içtimai ruhun mukavemeti dolayısıyla, ilk hamlede bunlar içinde yalnız *söyleniş ve yazılışları* bakımından bugünkü dil duyumuza ağır gelen koyu Arapça ve Farsça ağdalı tâbirlerle takarrür etmiş ve edecek imlâ ve tedris sistemimize göre güçlükler arzedenler değiştirilebilir. Bir millî devlet için terimlerin

çılarının çıkarılıp yerlerine *Türkçelerinin* konulması suretiyle özleştirilmesidir. Fakat burada her şeyden evvel *yabancı* mefhumunun kesin bir surette belirtilmesi lâzımdır. Çünkü eski ümmet lisanı için klâsik islâm dillerinden Arapça ve Farsçanın her hangi bir sözü, *ideal* karşısında *mefkûre* veyahut *survivant* için *peszinde* tâbirleri gibi, isterse Osmanlıcada sonradan yapılmış olsun - bu lisanın bünyesi icabı yabancı sayılmadığı halde; içine büründüğü yazısiyle bünyesi artık garplileşmiş sayılmak lâzım gelen millet dili için - *ülkü* veya *umaç* gibi bir Türkçe karşılık yerleşemediği takdirde- *mefkûre* kelimesi tabiatıyla *ideal* sözünden daha yabancı sayılacak veyahut sayılmak lâzımgelecektir.

Çünkü bunlardan birinci halde kelime sadece *şarkılaştırılmak suretiyle*, ikinci halde ise *türkçeleştirmek suretiyle*, millileştirilmiştir.

- 5 — Türkçe mefhumuna gelince, bunda da kelimenin a) şekilci (formalist) görüşe göre *tarihî mânada* yani *şeceresi itibariyle*, b) maslahatçı (pragmatik) kavrayışa göre ise, *içtimai mânada* yani *yaygınlığı ve tanınmışlığı itibariyle* Türkçeliği bahis mevzuudur: *sene* ile *yl*, *beyaz* ile *ak*, *kırmızı* ile *al* ve sair kelime çiftlerinde olduğu gibi Dil ıslahının birinci safhasında süpheşiz ki

«Türkçe» tâbirini geniş mânada alarak, bunu andığımız mef-

iki nevi kelimelere umumiyetle yabancı sözler karşılığı olarak
yerli sözler diyoruz.

7 — Dili *halklaştırmak* demek eski ve yeni hüftün sıvası tesekküllerin

se bunu zamandaş dillerin arzettikleri *bünye hususiyetlerine* ve mükemmellik derecesine ulaştırmaya çalışmaktır. Filhakika -Çin-
li-ay- Yunanca, Yunanca, Avrupa dillerinden çok farklı olan

lisanları müstesna- bugünkü medeni milletlerin hemen hepsinin

lûgat ve gramerleri zamandaş Avrupa medeniyetini karakterlen-
diren klâsik dillerin (Yunanca ve Lâtincenin) kelime ve şekille-
lerini almış ve almakta, icabında bu kaynaklardan kelimeler ya-
ratıp kullanmaktadırlar. Buna göre Türkçemizi de bu mânâda

lerarası unsurları da bulunacak, böyle zaruri olarak bu bakımdan *normal bir ikilik* meydana gelecektir. Dildeki bu millî ve millet-

tamamiyle millî veyahut *tamamiyle milletlerarası* mahiyette kalan unsurlar da olacaktır. Tatbikatta ise hemen her yerde ilk ve orta tahsil seviyesi için *tamamiyle millî*, lise derecesi için *aynı zamanda ve sinonim mahiyette* olarak kısmen milletlerarası, yüksek tahsil ve akademi seviyeleri için de gittikçe *artan bir nispette sinonim mahiyetinde olan veya olmıyan milletlerarası unsurlar* yer tutmaktadır: bugünkü Almandada yalnız *Geschichte* (tarih), fakat *geschichtlich* (tarihsel) ile beraber *historisch* gibi. Buna göre dilimizde de *göğüs zarı* ile beraber *plevra*, *sadalı* ile birlikte *vokal*, *istiare* ile beraber *metafor* ve saire kullanılabilir.

- 11 — Bundan başka -Çince ve Japonca gibiler müstesna olmak üzere- bugünkü bütün dillerde *millî ve milletlerarası kelimeler arasında tam bir müvazilik yoktur*. Meselâ en yüksek ilim yapmak müessesesi için Garpte Eflâtun (Platon) zamanından beri kullanılmış ve yaygınlaşmış olan *akademia*, tam veya kısaltılmış (*akademi*) şeklinde kullanıldığı halde böyle yüksek seviyede bir ilim öğretme yahut *yayma* müessesesi demek olan *üniversite* için Ma-

bi bir tâbir (*antikorpus* gibi bir sinonimle birlikte) çok daha elverişli olarak alınabilir.

B. LİSANİ VE METODOLOJİK ESASLAR

I — İslah tekniği bakımından mevcut şartlar ve imkânlar.

- 13 — Dil ıslahında metotlu hareket etmiş olmak için, bunun esas gayesi ve şartı olan *ifade mükemmelliğiyle ifade kıvraklık ve güzelliği bakımından*, arzettiği fazlalıklar ve eksiklikler gözden geçirilmeli; evvelâ *fazlalıkların azaltılmasına*, sonra da *eksikliklerin*

lacak müdahale sırasında ele alınacak kelime ve şekillerin her

halde *değiştirilmesi* lüzumu şu haller için kabul olunabilir:

a) Bunların yerlerini tamamiyle dolduracak elverişli *Türk-*

ler görüş, düşünüş, veyahut dikkat nazarı, dikkat gözü gibi sözlerle karşılanabileceği için bu hususta çok dikkatli davranılmalıdır. Aynı suretle basit kelimelerin müştakları da türkçeleştirilmelidir: *tahlil etme* yerine *tahlilleme*; *müspet* yerine *ispatlayıcı*, *nümerotaj* yerine *numaralama* ve saire gibi.

- 15 — Tedricilik gözetmekten maksat müdahale neticesindeki zaruri zorlanmanın şiddetini azaltmak olduğuna göre, yabancı bir kelimeyi karşılamak hususunda dilin iştikak ve terkip bakımından arzettiği tabii imkânlar tüketilmedikçe suni (yapma) tarzlarına başvurmamalıdır. Meselâ *imal* ve *mamulât* karşılıkları için *-inşa* ve *inşaat* kelimelerini tamamen veya kısmen karşılayan *yapı* kelimesinden farklı olarak *- yapım* ve *yapıkı* gibi normal müştak şekiller; veyahut *lisaniyat* ve *kozmoğrafya* için *dilbilimi*, *gökbilimi* ve saire gibi tabii terkip tarzları varken bunları *-kimya* gibi bazı ilimler için müstesna olmak üzere *-dilbilim* ve saire suretinde karşılama prensip itibariyle doğru sayılamaz. (Bununla beraber muhtelif ihtisas zümreleri bu hususta serbest bırakılmıştır.

Bunun gibi meselâ *İâz* (İâzî) mefhumunun *İâz* yerine *İâzî*

kepli kalem için Türkçede *dolmakalem*, Almandada *dol(ma)kalem* (f lifer), İngilzcede *çeşme kalem* (fountain-pen), Fransızcada yazı dilinde *sivri uğla yazan* mânasında (*stylographe*), ko-

ona göre elde mevcut yerli ve yabancı bütün unsurlardan istifade ederek, bunları ayrı ayrı nüanslandırmakta, bu suretle muayyen bir mefhum için tek bir kelime değil, bu mefhumun muhtelif çeşitleri için ayrı ayrı kelime kullanılmaktadır: meselâ *mesken* (bark) mefhumu için *kulübe, ev, köşk, saray, apartman, pansiyon, paviyon, kışla* -son zamanlarda- *lojman*; mâşer (topluluk) mefhumu için *halk, millet, ümmet, kavim, cemaat, camia, aşiret, devlet* ve saire gibi. Dilimizde bu son mefhumlarla ilişkili olarak eskiden beri mevcut *il, budun, ulus, boy, tire* ve saire gibi kelimelerin sayıları ise nispeten daha az olduğu gibi; bunlardan hangisinin asıl aranılan kelimelerden *hangisine* karşılık olarak tesbit edilebileceğini tayin kolay değildir. Netekim bugün *millet* ve millî kelimeleriyle birlikte *ulus, ulusal* kelimelerinin bazan doğrudan doğruya *millet* ve *millî*, bazan da *kavim* ve *kavmî* mânalarında kullanıldığı görülmektedir. Bunlara karşı *budun* kelimesinin vaziyeti belli değildir.

Aynı kararsızlık neticesinde meydana gelmiş bazı *kıyassızlıklar* da göze çarpmaktadır: Şimal Türkçesinde *intihap* mânasında kullanılan *saylav* kelimesinin şivemize *mebus* (müntahap) mânasında olarak alınışı gibi.

20 — Mânai nüansları fikrî ve hissî kıymetleriyle verebilmekten ibaret olan bu ifadeliyle birlikte kelimenin mealele sıgallıla ve

uzaklara gitmek uygun olur. Bu bakımdan *tedris* için *öğretim* alınmalıdır; *terbiye* ise çok yaygın yerli bir kelime olduğundan -imale mânasındaki- *eğitim* ile değiştirilmeye değmez.

22 — Bununla beraber Türkçenin millî dilimiz olması dolayısıyla hakikaten -biraz aykırı olarak- Garp kelimelerini bazı şekiller, meselâ dilimizin bünyesinde mevcut olmayan *prefiksler* bakımından tamamen karşılamak istemek bunu lüzumsuz yere zorlamak demektir. Meselâ *Frenkçe international* ve Osmanlıca *beynelmilel* kelimesi için *milletlerarası* gibi -normal bir teşkil tarzı varken- *arsıulusal* şeklinde karşılamak hiçbir zaman doğru değildir. Böyle olmakla beraber kelimelerin evvelerine gelebilen *ön*, *iç* ve saire gibi mahdud bazı *zarf sözlerini* *prefiks* gibi kullanmaya çalışmak islahçılık bakımından isabetsiz bir hareket sayılamaz: *basiret-kârlık* mânasına olarak *önceden görüşlülük* yerine *öngörüslük* veyahut, *hads* veya *inutuitin* yerine *içgörüslük* yahut *içgörü* ve saire gibi. Fakat Fransızcanın *précaution* ve *circonspection*, Almanca'nın *Vorsicht*, *Umsicht* gibi kelimelerle karşıladığı «takayyüt» ve «ihtiyatkârlık» mefhumunu *çevre görüşlülük* gibi bir kelimeyle karşılamamanın her halde biraz zoraki olacağı meydandadır. Prefiksli Avrupa dillerinin mükemmelce ifade ettikleri *intiba* (impres-*soin*) ve *muhteva* (*contenu*) kelimeleri henüz karşılanamamıştır. Bu vaziyette *şekilce tenazurlu kelimeleri* bile Arapçanın yaptığı gibi mânaca tenazursuz kelimelerle karşılamak zarureti vardır. *Explosion* (infilâk) ve *implosion* (ingilâk) misallerinde olduğu gibi (Arapça bunlar yerine umumî mânada *inficâr* kelimesini kullanmaktadır). *Erosion* mukabili olarak (geolojideki) *aşınma* (itîkâl) *abrasion*, *corrasion*, *carrosion* ve saire gibi şekillerini ise hemen hiçbir dilde karşılamaya imkân yoktur.

23 — Zaruret dolayısıyla, dilin ilk safhadaki islahından sonra da gerek Şark ve gerek Garp dillerinden alınma bir takım *yabancı eklerin* kalması tabiidir: *at*, *iyat*, *iyet* ve saire ile *ik*, *ör*, *öz* ve saire ekleri gibi. Ancak bunlar yalnız Arapça veya Frenkçe sözlere getirilebildikleri halde son zamanlarda -Türk Dil Kurumu'nca Türkçeliği hakkıyla vesikaladırılmamış olmakla beraber- dilimizde yaygınlaşmaya başlayan *sel/sal* ile bunun kısa şekli olan *el/al* veyahut *sıl/sil* ve saire gibi çeşitlerin *türkçeleşmiş sayılabilen* her hangi bir kelimeye getirilmesi zümrelerin takdirlerine bırakılmıştır: *ilmî* veya *tarihî* yerine *ümsel* veyahut *tarihsel* ve saire gibi. (Müstesna olarak aslında logia ile nihayet bulan bazı Garp ilim isim-

lerinin nisbî sıfat şekillerinde -meydana gelmesi zaruri olan *gik* gibi bir şekilden sakınılmış olmak için- *gî* şeklinin kabulü de -bu kelimedeki asli g konsonantını milletlerarası teamüle mutlaka uy-
muş olmak maksadiyle -muhafaza etmek isteyenler tarafından
ileri sürülmüştür. Diğer cihetten *limoni*, *zeytuni*, *fizikî*, *mihanikî*
gibi şekillere bakarak Arapçalardan başka Türkçe ve Garpli bü-
tün sözlere î ekninin getirilmesi fikrini de öne sürenler bulunmak-
tadır: bahrî ve asabi, denizî, sinirî, ve saire gibi) .

24 — Kelime ve şekillerin mânaca olan *ifadelilik* veya *kuvvetliliği* yanın-
da bunların *kısalık* veya *kıvraklığı*nı da temin şart olduğuna göre
yeni alınacak yerli veyahut yabancı kelime çeşitlerinin dilden atıl-
malarındaki sıranın zıddına olarak -ilk önce basit ve kısıları, son-
ra da derece derece *ağır ve katmerlileri* alınmalıdır. Netekim bun-
dan dolayı meselâ dilimizdeki *eski evrak* tâbiri yerine (arşiv) gi-
bi yabancı, fakat kısa ve kullanışlı bir kelime alınmıştır. Diğer ci-
hetten *kullanışlılığı* temin için de şekil bakımından kendileriyle
grup teşkil edecek başka kelimeler de birlikte nazara alınmalıdır:
meselâ -logie- (bilimi) ile birlikte *logue* (bilgini) ve -logique (bi-
limsel) ve saire gibi. Misal: *ruh bilimi*, *ruh bilgini*, *dil bilimsel*, Bu-
nun haricinde eski dilde yerleşmiş ve yaygınlaşmış *ıstılah* gibi bir
kelime için artık kabul edilmiş sayabileceğimiz *terim* kelimesinin
de ıstılahiyat mânasındaki -*terminoloji* ile birlikte kullanılacağı
düşünüldükçe, *termin* şeklinde alınması daha uygun olacaktır.

25 — Yeni kelimeler *yaratmayı* düşünmezden evvel Türkçenin eski ve
yeni bütün şivelerindeki *zengin kelime ve şekil kaynaklarından is-
tifade etmek* en tabii bir yoldur. Bununla beraber şimdiye kadar
bu kaynaklardan yapılmış olan *derleme* ve *taramalar* neticesin-
de bahsedilen kelimelerin, daha ziyade- *müşahhas (konkret)*, *mef-
humlarla alâkalı bir dış zenginliği teşkil ettiği*, yalnız *soneklerden*
*ibaret olan eklerin ise Avrupa dillerinin prefikslerindeki sistemli-
lik ve mükemmelliği tamamıyla karsılamadaña gelmemektedir*

bilig kelimeleriyle karşıyabilmişlerdir. Bundan dolayı bilhassa *mücerret mefhumlar için kelime bulmadan ziyade yaratmaya ihtiyaç duyulması* tabiidir.

- 26 — Yaratılacak yeni kelimelerin tesbiti için de ilk önce, Garp dilleri arasında bünyeleri itibariyle Lâtin tesirinden en uzak olan *Almanca, Macarca, Rusça, Fince* ve saire gibi diller örnek olarak alınmalı fakat bunlar içinde dilimizin dahil bulunduğu Ural-Altay grupuna mensup *Macarca* ile *Finceye* daha fazla ehemmiyet verilmelidir. Bu itibardan da *Macarca* tarihî gelişmesi sıra

sında kendine mahsus tam bir prefiks sistemini yaratmış olduğu

için, bu bakımdan öteki Avrupa dilleri zümresine katılmakta; *Fince* ise, böyle bir gelişmeden nispeten mahrum kaldığı için, bu hususta hemen tamamıyla dilimizin durumunda bulunmaktadır. Bunlar haricinde, tekheceli dillere mahsus çok hususi bir şekil ve

bi alımlı olmak şartıyla büsbütün *kıyassız* yani kaideye aykırı olarak da ortaya sürülebilir: *ruzname* yerine *gündem* ve saire gibi. Netekim bu bakımdan bugün *siyasi rehber* yani *lider* yerinde kullandığımız önder kelimesi de (İngilizce leader hilâfında) öndemek (sevk ve idare etmek) gibi bir fiil kökünden gelmediğine göre, böyle *galat bir teşekkül sayılmak* lâzımgelirse de bunun Anadolu ağızları dilinden (Polath'dan) derlenmiş olduğu kaydedilmektedir. (Tevhîdî, *Meccerü'l-İslâm* s. 100)

şurasında sistemli bir müdahale volivle işletirilmiş bazı dillerde

de böyle galat şekilde bulunmuş veyahut yapılp ortaya atılmış oldukları halde kıyasa uygun olanlardan daha iyi tutunmuş kelimelere raslanmaktadır. Bazı ekler için de aynı şey söylenebilir. Meselâ dilimizdeki *ağr*, *eği* ekleri yerine benimsenmiş olan *av*, *ev*

liği gibi. Netekim halk tabakasının kullandığı *karı, koca, merhaba* gibi kelimelerin aydınlarca bile yadırganıp bunların yerine *-kanuna aykırı* bile olsa- *zevç, zevce* (veya *eş*) ve *-şiveye aykırı olarak- günaydın* denilmesi bu içtimai hususiyetle ilişkilidir.

30 — Fazla kelime ve şekilleri azaltma hususunda da kaidecilikten ziyade *maslahatçılık* ve *seçmecilik* (eklektiklik) zihniyeti hâkim olmalıdır. Meselâ kaidece ya *imkânlı* ve *imkânsız* veyahut *mümkün* ve *mümkünsüz* kelime ve şekillerinin kullanılması nazari bir icap sayılabilirse de, dil gibi canlı bir müessesenin psikolojik icapları bununla çatışmakta, bundan dolayı bunlardan yalnız *imkânsız* ve *mümkün* şekillerini beğendirmektedir. Fakat dildeki yabancı kelimelerden bu suretle *imkân* ile *mümkün*, *ispat* ile *müspet*, *icap* ile *mucip* gibi çift çift, diğer cihetten *ilim, âlim,*

TÜRK DİL KURUMU GENEL MERKEZ KURULU

[Soldan sağa : Dr. Mehmet Ali Ağakay, Naim Onat, Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Beşim Atalay, Başkan Hasan Âli Yücel, İbrahim Necmi Dilmen, Kemalettin Kamu, Fuat Köseralf, Ahmet Cevat Emre, Ömer Asım Aksoy].

(Arapçası zam) dır; bunu nazara almayıp da, ameliyenin okullar-
da çok defa birkaç katma yani *toplama* (Arapça cemi) şeklinde
gösterildiğini düşünüp, bununla yeterlenmek doğru olamaz. Bu
misalden de anlaşılacağı üzere bilimlerin ilk basamaklarında kul-
lanılan sözlerin son basamaklarda alacağı şekiller de beraber dü-
şünülmelidir.